

CULTUUR ALS EEN SPIEGEL: EEN KRITISCHE REFLECTIE OP CULTUUR IN HET ONDERWIJS

'Cultuur in de spiegel' is de titel van een onderzoek over de plaats en rol van cultuur in het onderwijs. Het onderzoek liep in Nederland (2010-2014) onder leiding van professor Barend Van Heusden, expert in cultuur en cognitie. Het was ook Van Heusden die de theoretische basis voor het onderzoek beschreef in het lezenswaardige boekje 'Cultuur in de spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs' dat vandaag beter gekend is als 'het zwarte boekje'. In nauwe samenwerking met het team van Van Heusden werd het Nederlandse onderzoek uitgebreid naar Vlaanderen (2012-2016). Hier werd het onderzoek uitgevoerd door de VUB en HIVA-KULeuven, in opdracht van CANON Cultuurcel.¹ Binnenkort loopt dat onderzoek af.

Situering: wie, wat waarom

In 2007 presenteerde toenmalig onderwijsminister Frank Vandenbroucke het onderzoeksrapport van prof. Anne Bamford 'Kunst -en cultuureducatie: kwaliteit en consistentie'. Bamford had van de minister de opdracht gekregen de omvang en kwaliteit van kunst- en cultuureducatie in Vlaanderen tegen het licht te houden. Haar kritische rapport formuleerde acht aanbevelingen waaronder deze: 'Er moeten duidelijke leerlijnen voor kunsteducatie komen om de hele opleiding van het kind te omvatten.'

Om de Bamford-aanbevelingen in de praktijk om te zetten, stelde de minister een speciale Commissie 'Onderwijs en Cultuur' samen. Die commissie publiceerde in 2008 de inspirerende adviestekst 'Gedeeld / Verbeeld'. Ook in dat advies, gericht aan overheidsbeleid en onderwijspraktijk, werd verwezen naar het belang van een duidelijke 'lijn' in het cultuurcurriculum (en dus niet alleen met betrekking tot de kunsten). Die aanbeveling van de commissie was allerm minst verrassend, net omdat – meer dan andere vakken – het cultuurcurriculum vaak continuïteit mist. De culturele leerinhouden en doelstellingen zijn in de loop van een onderwijsloopbaan niet altijd even doordacht geordend en het leerproces bouwt daardoor niet altijd slim verder op wat de leerlingen al weten en kunnen.

Om van de vernoemde aanbevelingen werk te maken, initieerde CANON Cultuurcel in 2012 het onderzoek 'Cultuur in de Spiegel - Vlaanderen'. Een onderzoek dat duidelijkheid moest scheppen over de inhoud, de functies en de doelen van cultuur in het onderwijs en daardoor de basis moest geven voor een leerling. Zo moest de studie een

coherent en wetenschappelijk onderbouwd antwoord geven op de vraag wat cultuur precies is, hoe cultuur werkt en wat de finaliteit ervan is voor het onderwijs. De redenering was dat de antwoorden op die vragen dan vaste grond onder de voeten konden geven om cultuur op een meer doordachte manier in het schoolbeleid en de lesweek te brengen.

Het onderzoek nam zich voor het antwoord op die vragen te beschrijven, maar meteen ook aan de praktijk en het beleid te toetsen. Daarbij kwamen onder meer deze vragen naar boven: *Hoe evolueren de culturele vaardigheden van kinderen en jongeren? Welk idee van cultuur hebben leraren vandaag? Op welke manier verandert een goed omschreven cultuurbegrip het denken en handelen van leraren? Hoe volkomen is het door de overheid opgelegde cultuurcurriculum? ...*

Cultuur in de spiegel: een specifiek soort onderzoek

Het Vlaamse 'Cultuur in de spiegel'-onderzoek wordt afgerond eind februari 2016. Tijd dus om even terug te blikken.

Anders dan veel onderwijsonderzoek was het niet de bedoeling van 'Cultuur in de spiegel – Vlaanderen' om praktijk en beleid (of één specifieke beleidsmaatregel) door te lichten. Het was dus geen evaluatieonderzoek, net omdat het Bamford-rapport de pijnpunten van cultuureducatie in Vlaanderen al voldoende blootgelegd had. Eerder kan het als *ontwerpend* omschreven worden. Waar een evaluatieonderzoek vooral de vraag stelt naar waar praktijk en beleid tekort schieten, probeert een ontwerpend onderzoek dingen uit te proberen om praktijk en beleid te versterken. Om die versterkende rol te kunnen spelen, werd het onderzoek in nauw overleg uitgevoerd met niet alleen het onderwijsministerie, maar met veel sleutelfiguren uit het veld van cultuur en onderwijs.

Niets is zo praktisch als een goede theorie, dat was een ander uitgangspunt van het onderzoek. Daarom werd van bij het begin van het onderzoek veel zorg besteed aan het omschrijven en analyseren van dat brede en ook wel vage begrip

'cultuur'. Dat gebeurde op basis van bestaand wetenschappelijk cultureel, psychologisch en bio-evolutionair onderzoek. Van Heusden bracht dat onderzoek samen in een theoretisch raamwerk dat meteen ook het uitgangspunt vormde voor het verder onderzoek, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Dat maakt dat de theorie in het 'Cultuur in de spiegel'-traject ook meer was dan een instrument om aan het eind van het onderzoek de bevindingen te kaderen en te verklaren.

De cultuurtheorie in een notendop

Net omdat het zo'n centrale plaats innam in het onderzoek, lichten we even (te) kort het theoretisch raamwerk van 'Cultuur in de Spiegel' toe.

'Cultuur in de spiegel' gaat uit van een brede definitie van menselijke cultuur. Het omschrijft cultuur als de manier waarop wij met ons denken en handelen betekenis geven aan de wereld om ons heen. Dat kan met kunst, maar ook op andere manieren. Ook bijvoorbeeld journalistiek, ideologie en wetenschap zijn manieren om betekenis te geven aan de vele impressies die we dagelijks opdoen ... én aan de 'grote' filosofische vragen die die vele 'kleine' impressies vaak overschaduwden. Ons taalgebruik en wiskundig systeem zijn uitingen van cultuur, want ook dat zijn typisch menselijke manieren van vat te krijgen op de wereld. Vanuit dat perspectief zit cultuur in het onderwijs niet enkel bij muzikale en plastische opvoeding, het kan in alle vakken zitten. Meer zelfs, eigenlijk kun je ons onderwijssysteem zelf ook als een cultuuruiting zien.

Cultuur zien als een manier van 'betekenis geven' maakt van cultuur een werkwoord, een proces en geen product. Een voorbeeld: waarom vonden we vroeger een bepaald schilderij niet mooi en vandaag wel? Waarom vindt de ene leerling datzelfde schilderij aangrijpend en de andere niet? Het antwoord op die vragen ligt niet zozeer in het schilderij als kunstobject, want dat blijft hetzelfde. Het antwoord ligt in het feit dat betekenis geven op verschillende

manieren kan gebeuren, gebruikmakend van verschillende 'registers' of vaardigheden. De 'Cultuur in de Spiegel'-theorie onderscheidt vier culturele basisvaardigheden:

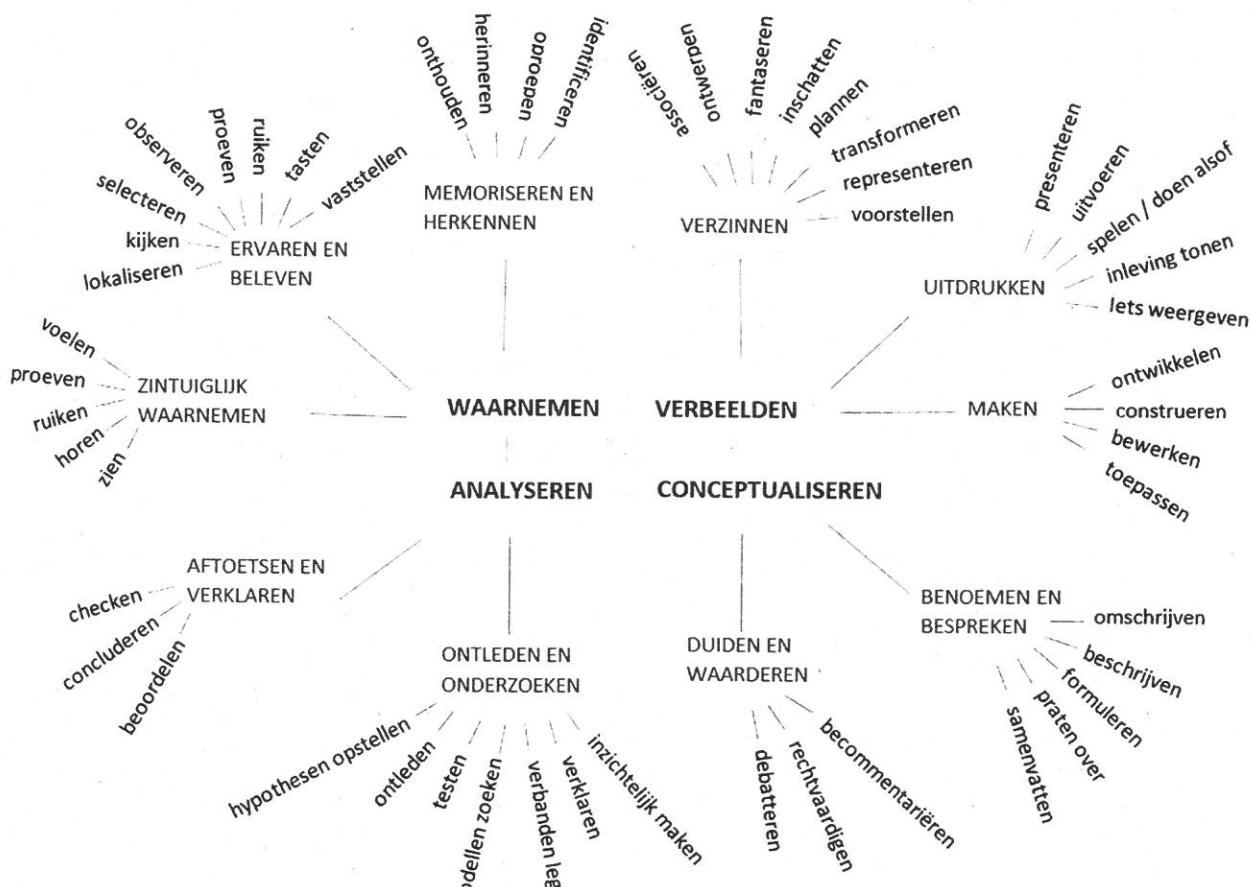
Waarnemen: het registreren met onze zintuigen

Verbeelden: het omzetten van waarneming in iets nieuws

Conceptualiseren: het vertalen van waarneming en verbeelding in abstracte concepten

Analyseren: het ontdekken van de logica, structuren, modellen ... achter de dingen

Die vier vaardigheden maken de mens tot het culturele wezen dat hij is. De theorie spreekt over *basisvaardigheden* omdat je de vaardigheden best begrijpt als clusters waarin vele specifieke activiteiten samen komen:

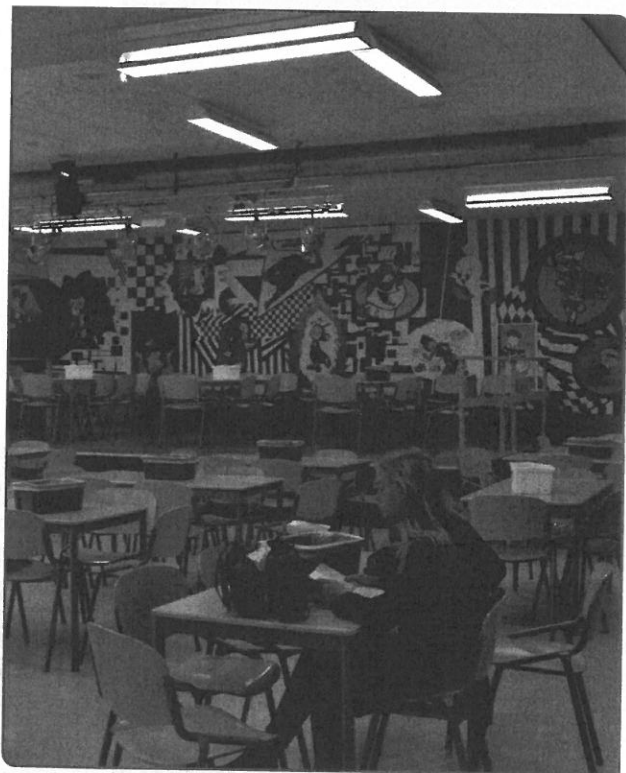

Die culturele basisvaardigheden vormen de basis van onze cultuur, en dus ook van elk cultureel deelfacet ervan (zoals onderwijs). Hoewel we ze alle vier spontaan gebruiken en ontwikkelen, scherpen we de basisvaardigheden verder aan in het onderwijs. Dat is een must net omdat we de vaardigheden ook voor een specifiek reflectief doeleind kunnen gebruiken: om te reflecteren op onze eigen cul-

tuur en op die van anderen. Net daarin ligt de finaliteit van cultuur in het onderwijs. De finaliteit van cultuureducatie heeft niet enkel te maken met het bijbrengen van een bepaald denken (bv. data, namen en feiten) of handelen (bv. vaktechniek en ambacht), maar vooral met het stilstaan en overdenken van het menselijk proces van betekenisgeving. Dat klinkt moeilijk en wetenschappelijk, maar komt

neer op de vraag: waarom doen we als individu, groep of samenleving wat we doen? Die 'spiegelende' vraag maakt leerlingen bewust hoe en waarom mensen op soms zeer verschillende manieren denken en handelen. Dat besef wordt ook wel het *cultureel bewustzijn* genoemd.

De 'Cultuur in de spiegel'-theorie betoogt dus dat cultuureducatie vooral gebeurt wanneer individuen nadenken over hun eigen individuele en over de collectieve betekenisgeving en daar eventueel uitdrukking aan geven. Dat 'uitdrukken' kan op een verbeeldende manier door een creatief beeldend werk te maken of op een conceptualiserende manier door bijvoorbeeld een recensie te schrijven. De voorbeelden geven aan dat cultuur vaak een materiële vorm krijgt. Van Heusden maakt daarvoor onderscheid tussen verschillende *media*. Met media bedoelt hij de cultuurdragers die we bij reflectie hanteren en waardoor het proces dat cultuur is ook waarneembaar (tastbaar, zichtbaar, hoorbaar ...) wordt.

Lichaam: bv. gebaren, klanken, rituelen ...

Voorwerpen: bv. een instrument, een kledingstuk, een gerecht ...

Taal: bv. beeldtaal, doventaal, jongerentaal, notenleer, verkeerscode ...

Grafische tekens: bv. tekeningen, plaatjes, schema's, foto's, beelden ...

En wat met de kunsten? Eigenlijk kunnen we het zo zien: alle onderwijs is onderwijs 'in' cultuur, maar cultuureducatie is educatie die aanzet tot reflectie 'over' cultuur. Kunst-educatie is daar een deel van, een belangrijk deel maar niet het enige. Wat kunsteducatie typeert is dat het in hoge mate inzet op verbeelding en vooral artistieke media (beeldende kunst, dans, drama, poëzie ...) hanteert.

Van theorie naar praktijk: kunnen leraren van een cultuurtheorie onderwijspraktijk maken?

Zowel in Nederland als in Vlaanderen werden scholen (16 in Nederland, 4 in Vlaanderen) uitgedaagd om met de theoretische uitgangspunten aan de slag te gaan. De altijd moeilijke stap van theorie naar praktijk dus. Hoewel moeilijk? In nagenoeg alle scholen vond het redeneren in culturele basisvaardigheden en media haar weg in het schoolteam en kreeg de 'Cultuur in de spiegel'-theorie interessante vertalingen in concrete lessen en projecten. Om die uit te denken, door te praten en te evalueren werd ook een schooljaar lang tijd genomen. Onderzoekers en pedagogisch begeleiders (en in Nederland ook leerplankundigen van de *SLO*) observeerden gedurende dat schooljaar 2014-2015 niet alleen de schoolteams, maar werkten met hen samen, wat het onderzoek een uitgesproken participatief karakter gaf.

In de scholen werd snel duidelijk dat leraren zich vaak bewust zijn van hun sterktes en zwaktes op het vlak van cultuureducatie, zowel bij zichzelf als op schoolniveau.

Zo blijft cultuur op school vaak een zoektocht naar tijd, geld, inspiratie en betrokkenheid van collega's. Een brede, maar duidelijke kijk op wat cultuur zoal omvat, kan scholen echter leiden in hun cultuurvisie. Wanneer scholen cultuur zien als een reeks culturele vaardigheden en niet zozeer als inhouden die gegeven 'moeten' worden, neemt de variatie in culturele leeractiviteiten toe. Het onderzoek stelde vast dat het cultuurcurriculum op dat moment ook dichter bij de interesses van de leerlingen komt. Anders gezegd: cultuur zien als spiegel voor de leerling én voor de samenleving, situeert de finaliteit ervan dicht bij de leerlingen. Waar veel leraren nog sterk de nadruk (blijven) leggen op het technisch vervaardigen van een presentabel eindproduct, duidt de 'Cultuur in de Spiegel'-theorie er hen op dat het net zo belangrijk is leerlingen aan te zetten tot een proces van cultuurreflectie en cultureel bewustzijn.

Het werken met een breed cultuurbegrip resulteert nog in andere effecten. Veel leraren denken bij het begrip 'cultuur' spontaan aan moeilijk organiseerbare schooluitstappen naar musea en theaterzalen. Cultuur zien in termen van vaardigheden in plaats van een aanbod van cultuurorganisaties toont hen dat ze cultuur nabij de school kunnen vinden. De schoolcultuur en het schoolgebouw zelf kunnen op zich al aanleidingen vormen voor interessante culturele reflecties. De theorie maakt duidelijk dat het isoleren van cultuur in de lesweek weinig zin heeft. In zowat alle vakken zit immers een culturele component. Zonder veel moeite is zo'n vakoverschrijdende aanpak van cultuur mogelijk in scholen, zo toonde het onderzoek, al blijft dat helaas vaak een uitzondering in het overwegend klassikaal georganiseerd onderwijssysteem.

Tot slot biedt de theorie een eigen taal voor cultuureducatie. Net dat kan leraren helpen om over hun betrachtingen met elkaar (bv. in een vakvergadering) in gesprek te gaan, hun lessen op elkaar af te stemmen en zo meer lijn en eenheid te creëren in het cultuurcurriculum. Sommige scholen in het onderzoek gebruikten de kernelemen-

ten van de theorie (de vaardigheden, media, cultureel bewustzijn) zelfs in de communicatie met de leerlingen, bijvoorbeeld als leidraad voor reflectiegesprekken.

De spiegel en de blik vooruit

Het 'Cultuur in de Spiegel'-onderzoek in Vlaanderen wordt afgerond, maar het werken met de uitgangspunten en vaststellingen van het onderzoek gaat verder. In nieuw onderzoek dat op stapel staat, maar ook in de schoolpraktijk en in het beleid. Het onderzoek prikkelt leraren om stil te staan bij hun aanpak van cultuur (bv. www.mijncultuurspiegel.be) en verder is het een inspiratiebron voor beleidsmakers, curriculummakers en leerplanontwikkelaars.² Tot slot bevat het project een uitnodiging naar verder wetenschappelijk werk op die boeiende snijlijn tussen cultuur en onderwijs.

Lode Vermeersch, onderzoeker CIS, HIVA en VUB

Noten

- 1 Canon Cultuurcel: de cultuurcel van het Vlaamse onderwijsministerie
- 2 **Zelf aan de slag?**
Een mooie start is de tool www.mijncultuurspiegel.be. Daar vind je een gids die het ABC van de theorie en het onderzoek toelicht. Op www.cultuurindespiegel.be kun je het 'zwarte boekje' met een korte uiteenzetting van de theorie van Barend van Heusden downloaden. Op diezelfde website vind je ook verschillende onderzoeksrapporten en artikelen. www.cultureelcontent.com biedt je enkele lesvoorbeelden gemaakt op basis van de 'Cultuur in de Spiegel'-theorie.

Bronnen

- BAMFORD, Anne, *Kunst- en cultuureducatie in Vlaanderen*. Kwaliteit en consistentie, Agentschap voor Onderwijscommunicatie, Brussel, 2007.
- COMMISSIE VOOR ONDERWIJS EN CULTUUR, *Gedeeld/Verbeeld, eindrapport*, Agentschap voor Onderwijscommunicatie, Brussel, september 2008.
- VERMEERSCH, Lode & THOMAS, Valérie, *De cultuurspiegel. Jouw gids voor cultuur op school*, februari 2016.